

Червоний - коректура, заміна;
Жовтий - редактура.

Терзания переводчиков

Для нас с вами странная нелепость, разделение слов на “грамматические роды”, не представляется ни в каком отношении огорчительной. В самом деле: мы, русские, превосходно понимаем друг друга, когда говорим “солнце взошло”, невзирая на то, что слово “солнце” у нас относится почему-то к среднему роду. Понимают свою речь и немцы, а ведь у них “солнце” – рода женского: “ди зоннэ”. Не хуже нас объясняются французы, хотя для них “солнце” – мужчина, “ле солей”. Да и англичане, у которых “солнце” ни к каким родам не принадлежит, потому что они просто говорят о нем “сан”, или китайцы, именующие его точно таким же, совершенно безродовым словом “тайан” (или “житоу”, или “жи”), и они не испытывают от этой “безродовости” ни малейших неудобств.

Другое дело – чужой язык. Люди, говорящие на разных языках, подчас готовы считать престранным и прекуръезным все то, что им кажется непривычным и что они с удивлением замечают в языках соседей.

Вот, например, в английском языке, как я уже сказал, имена существительные не различаются по родам, если говорить о внешних формальных отличиях. Возьмите любое английское слово: “бук” – книга, “дог” – собака, “грэпнэл” – крик, “уиндоу” – окно; вы никак не можете распределить их по нашим родам. В тоже время в английской грамматике вы найдете местоимения всех трех родов: “хи”, “ши” и “ит” – “он”, “она” “оно”. Разве это не противоречие? Пожалуй, да. И чтобы разрешить возникающие из него затруднения, английский язык прибегает сплошь и рядом к самым, на наш взгляд, неожиданным и не всегда понятным хитростям и уловкам, которые, впрочем, носят скромное название “правил”.

Страдания переводчиков

Для нас із вами дивна безглуздість – поділ слів на “граматичні роди” – не **видається прикрою у жодному відношенні**. Насправді ми чудово розуміємо один одного, коли говоримо “сонце зійшло”, **незважаючи** на те, що слово “сонце” у нас **чомусь відноситься** до середнього роду. Розуміють свою мову й німці, адже у них “сонце” – жіночого роду: “ді зонне”. Не гірше **за** нас пояснюються французи, хоча для них “сонце” – чоловік, “ле солей”. Та й **англійці, у яких “сонце” не відноситься до жодного роду, адже** вони просто говорять про нього “сан”, чи китайці, які **називають його подібним**, зовсім безродовим словом “тайан” (чи “жітоу”, чи “жі”), не відчують від цієї “безродовості” жодних незручностей.

Інша справа – чужа мова. Люди, які говорять **різними мовами**, часом вважають дивним та курйозним усе те, що їм здається незвичним і що вони з подивом помічають у мовах сусідів.

Ось, наприклад, в англійській мові, як я вже казав, іменники не **розрізняються/розрізняються** за родами, якщо говорити про зовнішні формальні відмінності. Візьміть будь-яке англійське слово: “бук” – книга, “дог” – собака, “грєпнєл” – гачок, “уіндоу” – вікно; ви ніяк не можете розподілити їх за нашими родами. Водночас в англійській граматиці ви знайдете займенники всіх трьох родів: “хі”, “ші” і “їт” – “він”, “вона” “воно”. Хіба це не протиріччя? Мабуть, так. І аби **вирішити труднощі, що з’являються, англійська мова вдається до**, на наш погляд, несподіваних і не завжди зрозумілих хитрощів, які, втім, **мають** скромну назву “правил”.

Так, наприклад, хоча слово “sun” (сонце) формально нічим не відрізняється від безлічі інших слів, скажімо, від слова “ship” (корабель), його потрібно за

Так, наприклад, хоча слово “sun” (сонце) формально нічим не відрізняється від множини інших слів і, скажемо, від слова “ship” (корабель), його вважається в разі потреби заміняти місцеим іменником “он” (“he”), а слово “корабель” місцеим іменником “она” (“she”). Виходить, що перше з них роду чоловічого, а друге – жіночого. Чому?

Англійські мовознавці роз'яснюють, що “сонце” колись в уяві давніх ангелів було богом, і цей бог був чоловіком; саме тому прийнято було говорити про сонце в чоловічому роді. Англійським же морякам важливі та близькі для них предмети здавалися живими істотами. Природно, що їх доводилося відносити до того чи іншого роду; зокрема, кораблі – до жіночого. Про будь-який корабель англієць скаже “вона”, “ші”; кораблі одностипні він назве “сістер шіпами” (sister-ships) – “кораблями-сестрами”, а не “кораблями-братами” (brother-ships).

Але в самому слові, в його звуковій формі, ніяких підстав для цього немає. Та й у граматичному відношенні це нічого не змінює: будь-який прикметник, наприклад “червоний” (“red”), залишиться незмінним, до якого б слова ви його не віднесли: “червоне сонце” – “ред сан” (red sun), “червоний корабель” – “ред шіп” (red ship).

Не так-то просто по-англійськи сказати, щоб англієць, бажаючи як-то передати на своєму мові, з самим чи з самою даною твариною ми маємо справу.

В відомій казочці про “Трьох поросят” згадується “біг бід вульф”. Перекладаючи ці слова, ви, власне, маєте право передати їх і як “великий злий вовк”, і як “велика зла вовчиця”. У нас слова “вовк” і “вовчиця” явно та виразно відрізняються один від одного саме по своїй приналежності до двох різних родів, і це враження доповнюють узгоджені з ними слова: “вовк – великий, злий”, але “вовчиця – велика, зла”. Тут нічого цього немає, оскільки в англійській мові і “cat” (кіт), і “sparrow” (горобець), і “wolf” (вовк) – не мають роду. Іноді для того, хто говорить, це зовсім байдуже (ну, скажімо, в реченні “домашній кіт відрізняється від

потреби заміняти займенником “він” (“he”), а слово “корабель” займенником “вона” (“she”).

Виходить, що перше з них чоловічого роду, друге – жіночого. Чому?

Англійські мовознавці пояснюють, що “сонце”

в уяві давніх ангелів колись було богом, і цей бог був чоловіком; саме тому прийнято було говорити про сонце в чоловічому роді. Англійським же морякам важливі та близькі для них предмети здавалися живими істотами. Природно, що їх доводилося відносити до того чи іншого роду; зокрема, кораблі – до жіночого. Про будь-який корабель англієць скаже “вона”, “ші”; кораблі одностипні він назве “сістер шіпами” (sister-ships) – “кораблями-сестрами”, а не “кораблями-братами” (brother-ships). Але у самому слові, в його звуковій формі, ніяких підстав для цього немає. Та й у граматичному відношенні це нічого не змінює: будь-який прикметник, наприклад “червоний” (“red”), залишиться незмінним, до якого б слова ви його не віднесли: “червоне сонце” – “ред сан” (red sun), “червоний корабель” – “ред шіп” (red ship).

Тому не так уже й просто визначити положення англієця, який бажає на своїй мові передати, з самим чи з самою даною твариною ми маємо справу.

У відомій казочці про “Трьох поросят” згадується “біг бід вульф”. Перекладаючи ці слова, ви, власне, маєте право передати їх і як “великий злий вовк”, і як “велика зла вовчиця”. У нас слова “вовк” і “вовчиця” явно та виразно відрізняються один від одного саме по своїй приналежності до двох різних родів, і це враження доповнюють узгоджені з ними слова: “вовк – великий, злий”, але “вовчиця – велика, зла”. Тут нічого цього немає, оскільки в англійській мові і “cat” (кіт), і “sparrow” (горобець), і “wolf” (вовк) – не мають роду. Іноді для того, хто говорить, це зовсім байдуже (ну, скажімо, в реченні “домашній кіт відрізняється від

этого нет, поскольку в английском языке и “cat” (кот) и “sparrow” (воробей) и “wolf” (волк) – никакого рода. Иногда для говорящего это совершенно безразлично (ну, скажем, в предложении “домашний кот отличается от дикого кота своими размерами”, или “что волки жадны, всякий знает”), иной же раз может причинить известное затруднение. По-русски очень просто выразить мысль: “кошка обычно бывает ласковое, чем кот”, а вот как вы передадите ее на английском языке, если там и кот – “кэт” и кошка – тоже “кэт”?

Чтобы справиться с этим, в английском языке возник целый ряд забавных, на наш взгляд, приемов косвенного указания пола животных.

Так, например, желая дать понять, что сидящий на пороге домашний зверек является именно котом, а не кошкой, англичанин хитроумно выражается: “на пороге восседал он – кот”, “хи – кэт”. Если речь пойдет о кошке, будет сказано “ши – кэт”, “она – кошка”. Так сказать, “котодяденька” и “кототетенька”... Иногда, впрочем, применяется и другой прием. Кота по-английски можно наименовать “том-кэт”, а кошку “пусси-кэт”. В применении к нашим обыкновениям это могло бы звучать как “котоваська” и “котомашка”. Следует заметить, что не одни англичане додумались до этого: у турок кот важно зовется “эркек-кэди”, “кот-мужчина”, а кошка – “диши-кэди”, “кот-женщина”. И наши туркмены зовут кота “эркек-пишик”, так сказать, “господин-кот”.

Английское слово “спэрроу” тоже означает “воробья вообще”, без указания на его пол. Если же нужно назвать воробья-самца, его почтительно именуют “кок-спэрроу”, “петух-воробей”, самочку – “воробей-кураца”. Воробья-петуха означают местоимением “он” (хи). Получается, что мы с нашими удобными суффиксами мужского и женского рода имеем в этом смысле некоторое преимущество по сравнению с английским языком. Однако у нас возможны свои странные

іншого кота своїми розмірами”, чи “що вовки, жадібні, всяк знає”), а іноді це може спричинити **відомі труднощі**. **Українською чи російською** дуже просто виразити думку “кішка зазвичай буває більш ласковою, ніж кіт”, а ось як ви передасте її **англійською**, якщо там і кіт – “кет”, і кішка – також “кет”?

Щоб справитися з цим, в англійській мові виник цілий ряд забавних, на наш погляд, прийомів непрямой вказівки статі тварин. Так, наприклад, бажаючи дати зрозуміти, що сидяча на прозі домашня тваринка **є** саме котом, а не кішкою, англієць хитроумно **висловлюється**: “на порозі він – кіт”, “хі – кет”. Якщо мова йде про кішку, буде сказано “ші – кет”, “вона – кішка”. Так сказати, “котодядечко” и “кототітенька”... **Втім, іноді** застосовується й інший прийом. Кота англійською можна іменувати “том-кет”, а кішку “пуссі-кет”. **У застосуванні до наших звичаїв** це могло б звучати як: “котоваська” и “котомашка”. Слід **відзначити**, що не одні англійці додумалися до цього: у турків кіт поважно зветься “еркек-кеді”, “кіт-чоловік”, а кішка – “діші-кеді”, “кіт-жінка”. **І туркмени** зовуть кота “еркек-пішік”, так би мовити, “пан-кіт”.

Англійське слово “спэрроу” також означає “горобця взагалі”, без вказівки на його стать. Якщо потрібно назвати горобця-самця, його шанобливо іменують “кок-спэрроу”, “півень-горобець”, самицю – “горобець-курка”.

Горобця-півня **окреслюють** займенником “він” (хі). Виходить, що з нашими зручними суфіксами чоловічого та жіночого роду маємо в цьому сенсі деяку перевагу по відношенню до англійської мови. Однак у нас можливі свої дивні несподіванки. Так, **цілий ряд слів**, які мають явну форму іменників жіночого роду, означають, незрозуміло чому, безперечно “чоловіків” і поєднуються з прикметниками та дієсловами в чоловічому роді. Згадайте насмішливі віршики у Гоголя в “Майській ночі”, **які** співають бешкетні парубки:

неожиданности. Так, целый ряд русских слов, имеющих явную форму существительных женского рода, означает, непонятно почему, несомненных “мужчин” и сочетается с прилагательными и глаголами в мужском роде. Вспомните насмешливые стишки, которые у Гоголя в “Майской ночи” распевают озорные парубки:

“...у кривого головы

В голове расселись клепки.

Голова наш сед и крив...”

“Голова наш сед”?! Странное сочетание слов! Как же не сопоставить его с такими, например, пушкинскими строчками:

“А она мне возразила:

Голова твоя седа!”

“Судья”, “воевода”, “староста”, “старшина” – все это слова такого же “противоречивого” рода: женские по форме, мужские по смыслу и значению.

Бывают случаи, когда, буквально на наших глазах, слово вдруг меняет свой род: при этом оно сохраняет старую форму, но приобретает новое значение.

Вас не удивит, например, такое предложение:

“Мы с Пятницей вернулись в мою крепость, и я принялся обшивать его. Прежде всего я надел на него штаны. Он, Пятница, сначала чувствовал себя очень стесненным в новой одежде...”

А между тем попадись оно на глаза какому-нибудь русскому человеку лет двести назад, тот подумал бы, что автор не в своем уме.

Да и вообще трудно себе представить, что русскому человеку пришло в голову назвать мужчину “Пятницей”. Для нас “Пятница” скорее должна была бы означать женщину. Этому немало

“...у кривого головы

В голові розсілися клепки.

Голова наш сивий і кривий...”

“Голова наш сивий”?! Дивне поєднання слів! Як же не зіставити його з такими, наприклад, пушкінськими рядками:

“А вона мені заперечила:

Голова твоя сива!”

“Суддя”, “воевода”, “староста”, “старшина” – все це слова такого ж “суперечливо” роду: жіночі за формою, чоловічі за змістом і значенням.

Бувають випадки, коли, буквально на наших очах, слово раптом змінює свій рід: при цьому воно зберігає стару форму, але набуває нового значення.

Вас не здивує, наприклад, таке речення: “Ми з П’ятницею повернулися до моєї фортеці, і я взявся його обшивати. Насамперед я вдягнув на нього штани. Він, П’ятниця, спочатку почував себе дуже сором’язливо у новому одязі...”

А між тим, якщо б воно трапилося на очі якому-небудь українцю чи росіянину років двісті тому, ті подумали б, що автор не в своєму умі.

Та й взагалі важко собі уявити, що нам прийшло б у голову назвати чоловіка “П’ятницею”. Для нас “П’ятниця”, скоріше за все, повинна була б означати жінку. Цьому передувало й те, що в релігійних переказах день “п’ятниця”, канун древньоєврейського свята “суботи”, або “шабаша”, іменувався грецьким словом “Параскеве”, “преставлення”. А в християнській релігії слово “Парасковія” (російське “Прасковья”), тобто “П’ятниця”, стало жіночим іменем. У містах і селах Русі існувало багато храмів на честь “Святої Параскеви-П’ятниці”. Назвать “П’ятницею” чоловіка стало немислимо й по цим причинам. “Вівторком” або “Четвергом” – це будь ласка: адже ці

способствовало и то, что в религиозных преданиях день “пятница”, канун древнееврейского праздника “субботы”, или “шабаша”, именовался греческим словом “Параскевэ”, “преставление”. А в христианской религии слово “Парасковия» (русское “Прасковья”), то-есть “Пятница”, стало женским именем. По городам и селам Руси существовало много храмов в честь “Святой Параскевы-Пятницы”. Назвать “Пятницей” мужчину стало немыслимо и по этим причинам. “Вторником” или “Четвергом” – это пожалуйста: ведь эти слова мужского рода.

Англичанину же все равно: по-английски “Пятница” – “Friday” (фрайди). Слово “фрайди” – никакого рода... Так почему бы ему не стать, если нужно, и именем мужчины? Как видите, все это еще больше подкрепляет наши рассуждения.

Но перед тем, кто знакомится не с одним только русским, а и с другими языками, открываются в вопросе о роде слов и еще более неожиданные вещи.

Если бы вам как скульптору предложили изобразить статую города Рима, вы наверняка изваяли бы какого-нибудь сурового центуриона или важного сенатора: мужчину-римлянина. А сами итальянцы неизменно изображают Рим в виде прекрасной женщины, современной итальянки или древней матроны. Почему? По той простой причине, что по-итальянски “Рим” – “Рома”; это существительное женского рода.

Наоборот, столицу Австрийской республики Вену мы представляем себе в женском облике: “Вена” – она! А сами ее жители говорят про свой город: “Наше прекрасное Вин”. На их языке “Вена” – среднего рода.

Все это не представляет значительных неудобств в общении. Но вот писателям, которые переводят с одного языка на другой художественные произведения, нередко из-за подобных расхождений приходится решать

слова чоловічого роду.

Англійцю ж все одно: англійською “П’ятниця” – “Friday” (фрайді). Слово “фрайді” не має роду... Так чому б не стати, якщо потрібно, іменем чоловіка? Як бачите, все це ще більше підкріплює наші міркування.

Але перед тим, хто знайомиться не з однією тільки українською чи російською, а й з іншими мовами також, відкриваються в питанні щодо роду слів ще більш несподівані речі.

Якщо б вам, як скульптору, запропонували зобразити статую міста Риму, ви напевно зобразили б якогось не будь сурового центуріона або поважного сенатора: чоловіка-римлянина. А самі італійці незмінно зображують Рим у вигляді прекрасної жінки, сучасної італійки чи древньої матрони. Чому? З тієї простої причини, що італійською “Рим” – “Рома”; це іменник жіночого роду.

Навпаки, столицю Австрії Відень (російською “Вену”) ми представляємо собі в чоловічому вигляді: “Відень” – він, а росіяни представляють собі її в жіночому вигляді: “Вена” – вона! А самі її жителі говорять про своє місто: “Наше прекрасне Він”. На їх мові “Вена” – середнього роду.

Все це не представляє значних незручностей у вжитку. А ось письменникам, які перекладають художні твори з однієї мови на іншу, нерідко через подібні розбіжності доводиться вирішувати запутані головоломки.

Всім відомо, що великий байкар І. А. Крилов зацікавився байкою французького поета Лафонтена “Цикада і мураха”. Треба сказати, що сам “Ванюша Лафонтен” в свою чергу запозичив сюжет цієї байки у великого грека Езопа; від Езопа до Лафонтена у вірші пробралось замість звичайного європейського коника (французькою “крі-крі”) інша, особливо характерна для Середземномор’я, співуча і гучноголоса комаха цикада (la cigale, “ла сігаль” французькою). Маючи

запутанные головоломки.

Всем известно, что великий наш баснописец И. А. Крылов заинтересовался басней французского поэта Лафонтена “Цикада и муравей”. Надо сказать, что сам “Ванюша Лафонтен”, в свою очередь, позаимствовал сюжет этой басни у великого грека Эзопа; от Эзопа к Лафонтену в стихи пробралось вместо обычного европейского кузнечика (по-французски “кри-кри”) другое, особенно характерное для Средиземноморья, певучее и громкоголосое насекомое – цикада (la cigale, “ла сигаль” по-французски). Задумав перевести, или, точнее, переложить на русский язык эту басню, Крылов столкнулся с некоторыми затруднениями.

Лафонтен был француз. Он говорил и думал по-французски. Для него “муравей” был “ла фурми”; слово это во Франции женского рода. К женскому роду относится и слово “ла сигаль”, означающее южную неумолчную певунью цикаду. Муравья (или “муравею”) французы, как и мы, испокон веков считают образом трудолюбия и домовитости. Поэтому у Лафонтена очень легко и изящно сложился образ двух болтающих у порога муравьиного жилища женщин-кумушек: хозяйственная “муравея” отчитывает легкомысленную певунью цикаду.

Чтобы точнее предать все это на русском языке, Крылову было бы необходимо прежде всего сделать “муравья” “муравьицей”, а такого слова у нас нет. Пришлось оставить его муравьем, и в новой басне изменилось основное: одним из беседующих оказался “крепкий мужичок”, а никак не “кумушка”. Но это было еще не все.

Слово “цикада” теперь существует в нашем литературном языке, но оно проникло в него только в XIX веке, когда Россия крепко встала на берегах Черного моря, в Крыму и на Кавказе. До того наш народ с этим своеобразным насекомым

задум переключить, а точнее, **перейняти** російською цю байку, Крилов зіткнувся з деякими труднощами.

Лафонтен був француз. Він говорив та думав французькою. Для нього “мураха” була “ла фурмі”; слово це у Франції жіночого роду. До жіночого роду відноситься і слово “ла сігаль”, яке означає південну невмовну **співуню** цикаду. Мураха (або “муравею”) французи, так само як і ми, споконвіку вважають **символом** працьовитості та домовитості. Тому у Лафонтена дуже легко та **влучно** склався образ двох балакучих на порозі мурашиного житла жінок-кумушек: господарська “муравея” відчитує легковажну **співуню** цикаду.

Щоб точніше передати все це російською мовою, Крилову було б необхідно насамперед зробити **“мураху”** **“муравеєю”**, а такого слова у нас немає. Довелося залишити його мурахою, і у новій байці змінилося основне: одним із **співбесідників** виявився “міцний мужичок”, а ніяк не “кумушка”. Але це ще було не все. Слово “цикада” тепер існує в нашій літературній мові, **але воно проникло в неї тільки у XIX столітті**. До того наш народ з цією своєрідною комахою майже не **стикався** та імені для неї не підбирав. Народній мові слово “цикада” невідоме, адже І. А. Крилов був великим майстром чисто народних, зрозумілих і доступних кожному тодішньому простолюдину, віршованих творів. **Зробити другим співбесідником якусь нікому незрозумілу іноземку** “цикаду” він, певна річ, не міг. Тоді замість перекладу Крилов написав зовсім іншу, вже власну свою байку. В ній все не схоже на Лафонтена. Розмова відбувається не між двома кумушками, а між сусідом та сусідкою, між скнарою мурахою та безтурботною **“жвавою степовою”** бабкою.

“Не полишай мене, кум милий!” – пищить вона.

“Кумушка, мені дивно це!” – відповідає він.

почти не сталкивался и имени для него не подобрал. Народной речи слово “цикада” неизвестно, а ведь И. А. Крылов был великим мастером чисто народных, понятных и доступных каждому тогдашнему простолюдину, стихотворных произведений. Сделать второй собеседницей какую-то никому не понятную иностранку “цикаду” он, разумеется, не мог.

Тогда вместо перевода Крылов написал совсем другую, уже собственную свою басню. В ней все не похоже на Лафонтена. Разговор происходит не между двумя кумушками, а между соседом и соседкой, между скопидомом муравьем и беззаботной “попрыгуньей” стрекозой.

“Не оставь меня, кум милый!” – пищит она.

“Кумушка, мне странно это!” – отвечает он.

Понятно, почему Крылов заставил беседовать с муравьем именно стрекозу: он вовсе не желал, чтобы разговаривали двое “мужчин” – “муравей” и “кузнечик”. В результате же в басне появился странный гибрид из двух различных насекомых. Зовется это существо “стрекозой”, а “прыгает” и “поет” “в мягких муравах”, то-есть в траве, явно как кузнечик. Стрекозы – насекомые, которые в траву попадают только благодаря какой-нибудь несчастной случайности; это летучие и воздушные, да к тому же совершенно безголосые, немые красавицы. Ясно, что, написав “стрекоза”, Крылов думал о ближайшем родиче южной цикады, о нашем стрекоуте-кузнечике. Это и естественно: через несколько десятилетий после него другой, менее известный русский поэт К. Случевский недаром говорил в одном своем стихотворении:

“Вышла Груня на леваду

Под вербою парень ждал,

Зрозуміло, чому Крилов змусив розмовляти **с/з мурахою** саме бабку: він зовсім не бажав, аби розмовляли два “чоловіка” – “мураха” та “коник”. В результаті у байці з’явився дивний гібрид двох комах. Зветься ця істота “бабкою”, а “стрибає” й “співає” “у м’яких муравах”, тобто в траві, явно як коник. Бабки – комахи, які потрапляють у траву лише завдяки якійсь нещасній випадковості; це летючі повітряні, й до того ж, зовсім безголосі, німі красуні. Ясно, що, написавши “бабка”, Крилов думав про найближчого родича південної цикади, про нашого стрекотуна-коника. Це і природно: через декілька десятиріч після нього інший, менш відомий російський поет К. Случевський недарма говорив в одному своєму вірші:

“Вийшла Груня на леваду

Під вербою хлопець чекав,

Іонійську цикаду

Їм коник заміняв...”

Мабуть, ближче коника до цикади нічого і не підбереш.

Таких прикладів можна знайти безліч.

Ось у відомому вірші Генріха Гейне “Сосна і пальма” зображується мужній та сумний шанувальник прекрасної пальми, розлучений з нею навік. Німецькою це виходить дуже добре, тому що у німців поруч зі словом жіночого роду “ді фіхте” (die Fichte – сосна) є слово чоловічого роду “дер фіхтенбаум” (der Fichtenbaum), яке означає те ж саме “соснове дерево”, тобто сосну.

“Дер фіхтенбаум”, стоячи на скелястій вершині далекої півночі, зітхає за прекрасною коханою, ім’я якої “ді пальме”.

М. Ю. Лермонтов, перекладаючи цей чудовий вірш, зіткнувся обличчям до обличчя з хитромудрою загадкою. Російською і “сосна”, і “пальма” – жіночого роду. Не можна було,

Ионийскую цикаду Им кузнечик заменял...” Видимо, ближе кузнечика к цикаде ничего и не подберешь. Таких примеров можно найти множество. Вот в известном стихотворении Генриха Гейне “Сосна и пальма” изображается мужественный и грустный поклонник прекрасной пальмы, разлученный с нею навеки. По-немецки это получается очень хорошо, потому что у немцев рядом со словом женского рода “ди фихте” (die Fichte – сосна) есть слово мужского рода “дер фихтенбаум” (der Fichtenbaum), означающее то же самое “сосновое дерево”, то-есть сосну. “Дер фихтенбаум”, стоя на скалистой вершине на далеком севере, вздыхает по прекрасной возлюбленной, имя которой “ди пальме”. М. Ю. Лермонтов, переводя это чудесное стихотворение, оказался лицом к лицу с хитроумной загадкой. По-русски и “сосна” и “пальма” – женского рода. Нельзя было, пользуясь образами этих двух великанш растительного мира, нарисовать картину печальной разлуки юноши и девушки. Поэтому пришлось совершенно переменить смысл стихотворения. Правда, у него в знойной пустыне “Одна и грустная, на утесе горячем Печальная пальма растет...” Но если в подлиннике речь идет о страстной любви в ней “существа другого пола”, далекого “фихтенбаума”, то в переводе вместо этого появилась дружба двух женщин. Там говорилось о разлуке любящих сердец, а тут вместо этого выплыла совсем другая тема – тема горького одиночества. И эти перемены обусловлены, собственно, тем, что по-русски слово “сосна” иного рода, чем	користуючись образами цих двох велетнів рослинного світу, намалювати картину сумного розлучення юнака та дівчини. Тому довелося зовсім змінити сенс у вірші. Правда, у нього у спекотній пустелі “Одна і сумна, на скелі горючій Печальна пальма росте...” Ну, якщо в оригіналі мова йде про пристрасне кохання до неї “істоти іншої статі”, далекого “фіхтенбаума”, то в перекладі замість цього з’явилася дружба двох жінок. Там говорилось про розлуку люблячих сердець, а тут замість цього виплила зовсім інша тема – тема гіркої самотності. Віці зміни обумовлені, власне, тим, що російською слово “сосна” іншого роду, чим у німецькій мові. Іншим російським поетам ця необхідність змінювати сам зміст здалася небажаною. Але щоб її позбутися, їм нічого не залишалося, як замінити сосну якимось іншим, більш “мужнім” деревом. Так вони і вчинили. У Ф. І. Тютчева замість неї з’явився близький її родич – “кедр”: “На півночі похмурій, на дикій скалі Кедр одинокий під снігом біліє...” А в перекладі А. А. Фета його місце зайняло зовсім інша далека рослина – “дуб”: “На півночі дуб одинокий Стоїть на пригорку крутім...” Легко помітити, що Фету знадобилося у зв’язку з цим замінити і “дику скелю далекої півночі” більш південним і мирним “крутим пригорком”: дуби ж на полярних скелях не ростуть! Ось до яких складнощів і хитросплетінь приводить поетів та, здавалося б, невинна обставина, що рід іменників не
---	--

в немецком языке.

Другим русским поэтам эта необходимость переменить самое содержание показалась нежелательной. Но чтобы избавиться от нее, им ничего не оставалось, как заменить сосну каким-либо другим, более “мужественным” деревом.

Так они и поступили. У Ф. И. Тютчева вместо нее появился близкий ее родич – “кедр”:

“На севере мрачном, на дикой скале

Кедр одинокий под снегом белеет...”

А в переводе А. А. Фета его место заняло совсем уже далекое растение – “дуб”:

“На севере дуб одинокий

Стоит на пригорке крутом...”

Легко заметить, что Фету пришлось в связи с этим заменить и “дикий утес далекого севера” более южным и мирным “крутым пригорком”: дубы-то на полярных утесах не растут!

Вот к каким сложностям и хитросплетениям приводит поэтов то, казалось бы, невинное обстоятельство, что род имен существительных не совпадает в различных языках.

Все это еще раз показывает нам, что вопрос о грамматическом роде труднее и сложнее, чем мы обычно думаем. Понять, почему один и тот же предмет может одним людям казаться “мужчиной”, другим – “женщиной”, а третьим представляется “ни тем, ни тем”, было немыслимо, пока языкознание не стало на прочный научный фундамент.

Зададим себе вопрос: что означает термин “средний род”?

Роды мужской и женский все-таки как будто имеют какое-то право на существование и какой-то смысл. Довольно понятно, что у нас слово

співпадає у різних мовах.

Все це ще раз показує нам, що питання граматичного роду важче та складніше, ніж ми зазвичай думаємо. Зрозуміти, чому один і той же предмет може одними людьми сприйматися як “чоловік”, іншими – як “жінка”, а третіми – як “ні тим, ні тим”, було неможливо, поки мовознавство не стало на міцний науковий фундамент.

Задамо собі запитання: що означає термін “середній рід”?

Чоловічий та жіночий роди все-таки мають якесь право на існування і якийсь сенс. Доволі зрозуміло, що у нас слово “півень” чоловічого роду, а “курка” жіночого. Частіше за все слова чоловічого роду, коли мова йде про живі істоти, відносяться до чоловічого роду, а жіночі – до жіночого.

Правда, виключень немало: такі назви тварин, як “ласка”, “курка”, “росомаха”, “чайка”, “зозуля”, будучи словами жіночого роду, відносяться однаково до самців і самиць. Від слова “лисиця” ще можна з гріхом пополам утворити “чоловічу” назву: “лис”. А от від “ласки” доведеться утворювати чоловічу форму так, як це робиться в англійській мові: для “кота” або “горобця”: “він – ласка” або “ласка – пес”.

Буває і навпаки: у нас є слова “ворон” і “ворона”, але вони означають різних птахів: самка ворона не зветься вороною, а має іншу назву.

Але, як би там не було, ці два роди більш-менш природні, середній рід є важким для розуміння.

У давній латинській мові середній рід називався “генус неутрум” (або “нейтрум”). Російською це слово означає: “ні той, ні інший” (порівняйте слово “нейтралітет”).

А ось у німецькій мові він і зараз носить назву “речового роду” (зехліхес гешлехт).

“петух” мужского рода, а “курица” женского. Чаще всего слова мужского рода, когда речь идет о живых существах, относятся к мужскому полу, а женского – к женскому.

Правда, исключений немало: такие русские названия животных, как “ласк”, “курица”, “росомаха”, “чайка”, “кукушка”, будучи словами женского рода, относятся одинаково и к самцам и к самкам. От слова “лисица” еще можно с грехом пополам образовать “мужское” название: “лис”. А уж от “ласки” придется производить его, так же как и в английском языке, от “кота” или от “воробья”: “он – ласка” или “ласка – пес”.

Бывает и наоборот: у нас есть слова “ворон” и “ворона”, но означают они двух птиц совершенно различных пород: самка ворона вовсе не называется вороной.

Но, как бы то ни было, эти два рода более или менее естественны, средний же род непонятен совершенно.

В древнем латинском языке средний род назывался “генус неутрум” (или “нейтрум”). По-русски это слово означает: “ни тот ни другой” (сравните слово “нейтралитет”).

А вот в немецком языке он и сейчас носит название “вещного рода” (зэхлихес гешлехт). Что это может значить?

По-видимому, говорят ученые, в древнее время словами “вещного рода” древние германцы означали не живые существа, а предметы, а именно такие предметы, которые составляли чью-либо собственность, кому-либо принадлежали, были чьими-то “вещами”.

Все то, что существовало “само по себе”, независимо, не было ничьей “собственностью”, в “вещный род” входит не могло.

Но люди в разные времена своей истории, так же как и разные народы, живущие в одну эпоху, совершенно

Що це може значити?

Очевидно, говорять вчені, в давнину германці використовували термін “речовий рід” не для позначення живих істот, а для предметів, які належали комусь, були чиймись “речами”.

Все те, що існувало “саме по собі”, незалежно від володіння, не могло належати до “речового роду”.

Але люди в різні часи своєї історії, так само, як і різні народи, оцінювали предмети по-різному.

В одні епохи дерева, гори, джерела, ріки сприймалися як живі істоти, боги та богині. В ці епохи вони могли потрапити до розряду “живих і незалежних істот”, отримати імена чоловічого та жіночого роду.

Навпаки, в інші часи деякі народи починали сприймати певних людей, наприклад рабів у рабовласницькому суспільстві, не як справжніх живих вільних і незалежних істот, а як речі, як власність інших людей, “повноправних панів”.

“Повноправні” отримували імена “живих” і “повноправних” родів, а раби – імена “речового” роду, тобто, за нашими поняттями, середнього роду.

Адже вони, як речі, “належали”, своїм господарям!

У жорстокі часи древності більшість племен і народів ставилася до жінок і дітей так само. До них ставилися, як до безмовної власності, як до “майна” батька або чоловіка. Вони були “майже речами”. Чи не тому досі у німецькій мові слова “жінка” (das Weib) і “дитина” (das Kind), а в українській та російській мовах “дитя” зберігають свій середній, тобто “речовий” рід?

Це лише кабінетні, теоретичні міркування про далеке минуле, яке зручне тим, що його ніхто своїми очима не бачив і не може спростувати, чи є реальні приклади

по-разному расценивают окружающие предметы.

В одни эпохи деревья, горы, источники, реки представлялись людям живыми существами, богами и богинями. В эти эпохи они очень легко могли попасть в разряд “живых и независимых существ”, получить имена мужского или женского рода.

Наоборот, в другие времена тот или иной народ начинал на некоторых людей, например на рабов в рабовладельческом обществе, смотреть не как на настоящие живые свободные и независимые существа, а как на вещи, как на собственность других людей, “полноправных господ”.

“Полноправные” получали имена “живых”, “полноправных” родов, а рабы – имена рода “вещного”, то-есть, по нашим понятиям, среднего рода.

Они ведь “принадлежали”, как вещи, своим господам!

Совершенно так же в жестокие времена древности смотрели многие племена и народы на женщин и детей. К ним относились, как к бессловесной собственности, как к “имуществу” отца или мужа. Они были “почти вещами”. Не поэтому ли и доньше в немецком языке слова “женщина” (das Weib) и “ребенок” (das Kind), а в русском языке “дитя” сохраняют свой средний, то-есть “вещный” род?

Что это – только кабинетные, теоретические рассуждения о далеком прошлом, которое удобно тем, что его никто своими глазами не видел и не может опровергнуть нас, или можно привести этому какие-нибудь примеры и доказательства и сейчас?

Такие примеры наблюдаются.

И поныне в грамматиках некоторых народов встречаются сложные, и для нас непонятные, “грамматические классы”. Один из ученых обнаружил в языке

і докази сьогодні?

Такі приклади є.

І до сьогодні в граматиці різних народів зустрічаються складні й незрозумілі для нас “граматичні класи”. Один із вчених виявив у мові африканських народів роди “одухотворений” і “не одухотворений”, або “рід істот” і “рід предметів”. Буває й так, що всі предмети розділяються на “рід сидячих”, “рід стоячих” і “рід лежачих” предметів або на “водяний”, “кам’яний”, “глиняний”, “пінистий”, “м’ясний” та інші роди.

Ймовірно, у мові наших далеких предків існувало чимало таких своєрідних “класів”, на які вони ділили, предмети та слова, згідно з підставами, які для нас зараз незрозумілі.

З часом, у міру розвитку людської мови та логічного мислення, більшість цих класів стали непотрібними. Вони зникли, як і подвійне число, яке зникло набагато пізніше.

Але зникли вони не скрізь, не всюди одночасно і не завжди з однаковою повнотою. Є мови, де від них нічого не залишилося. Є такі мови, у яких збереглися ті чи інші їхні сліди.

Щоб хоча б трішки натякнути на дивовижні різноманітності принципів, за якими інші мови ділять імена речей, тобто іменники, на розряди, згадаю ось про що. Китайській мові чужий наш поділ іменників на три роди. Зате вони діляться на дві групи: слова, які означають одиниці виміру, і слова, які не можуть їх означати. Залишаючи у стороні першу групу, згадаю тільки поділ, існуючий всередині другої. Ці іменники розпадаються на розряди “речовина” і “не-речовина”. В перший потрапляють такі слова, як “шуй” (вода), “жоу” (м’ясо); у другий – “жень” (людина), “шань” (гора) и т. і. Іменники, які відносяться до “не-речовин”, знову ж таки діляться на безліч підкласів, абсолютно несподіваних для європейця. Слова “тигр”, “пацюк”, “чулок” и “півень” входять, як це не дивно

негров Африки роды “одушевленный” и “неодушевленный”, или “род существ” и “род предметов”. Бывает и так, что все предметы разделяются на “род сидячих”, “род стоячих” и “род лежачих” предметов или на “водяной”, “каменный”, “глиняный”, “пенистый”, “мясной” и другие роды.

Вероятнее всего, что и в языке наших очень далеких предков существовало немало таких своеобразных “классов”, на которые они делили, по уже неясным для нас основаниям, известные им предметы и называющие их слова.

Затем, по мере развития и человеческого языка и той способности людей, которая, как мы знаем, с ним тесно связана, способности логически думать, мыслить, многие из этих классов стали ненужными. Они исчезли, как гораздо позднее в русском языке исчезло двойственное число.

Но исчезли они не везде, не всюду в одно время и не всегда с одинаковой полнотой. Есть языки, где от них ничего не осталось. Есть такие языки, в которых сохранились те или иные следы их.

Чтобы хоть немного наметить на удивительные разнообразия принципов, по которым разные языки делят имена вещей, то-есть имена существительные, на разряды, упомяну вот о чем. Китайскому языку чуждо наше деление существительных на три рода. Зато они делятся на две группы: слова, означающие единицы измерения, и слова, не могущие означать их. Оставляя в стороне первую группу, укажу только на деление, существующее внутри второй. Эти существительные распадаются на разряд “вещество” и разряд “не-вещество”. В первый попадают такие слова, как “шуй” (вода), “жоу” (мясо); во второй – “жень” (человек), “шань” (гора) и т. п. Существительные, относящиеся к “не-веществам”, опять-таки делятся на множество подклассов, совершенно неожиданных для европейца. Слова “тигр”, “крыса”, “чулок” и “петух” входят, как это нам не странно слышать, в класс

нам чути, у клас іменників, які означають “предметы середньої величини”. Ви скажете, що у вас розум за розум заходить від такої класифікації: “тигр” и “пацюк” – середньої величини! Але китаєць резонно вам відповість: це анітрохи не більше безглуздо, чим відносити “козла”, “пароплав” і “мікроба” до одного, чоловічого роду, а “козу”, “думку” і “дерев’яшку” – до іншого роду, жіночого, поєднуючи їх за цією зовсім незрозумілою лінією. Але раз це так, раз принципи розподілу можуть бути настільки різними, не доводиться сумніватися, що протягом віків вони можуть змінюватися і всередині однієї мови, одного народу. Те, що колись мало сенс і значення, може поступово його втратити чи змінити на зовсім інше. Так, безумовно, було і з нашим поділом на роди.

Вони (сліди “класів”) – одне з тих дивовижних копалин, в яких наша мова доносить до нас свідство про те, як жили, мислили і користувалися мовою наші далекі-далекі пращури.

Дивно не те, що такі відбитки давнього минулого збереглися; дивно, що ми й зараз, через багато століть, користуємося в нашій мові прийомами і граматичними правилами, які були вироблені в зовсім іншому, давно зниклому світі.

Але це так: основні принципи граматичного ладу будь-якої мови, не видозмінювалися помітно цілими віками, і суспільство іноді протягом ряду довгих епох спокійно підкоряється їм.

существительных, означающие “предметы средней величины”. Вы скажите, что у вас ум за разум заходит от такой классификации: “тигр” и “крыса” – средней величины! Но китаец резонно ответит вам: это ничуть не более нелепо, чем относить “козла”, “пароход” и “микроба” к одному, мужскому роду, а “козу”, “мысль” и “деревяшку” – к другому роду, женскому, объединяя их по этой совершенно непонятной линии. Но раз это так, раз принципы распределения могут быть столь различными, не приходится сомневаться, что на протяжении веков они могут изменяться и внутри одного языка, одного народа. То, что когда-то имело смысл и значение, может постепенно его полностью потерять или сменить на совершенно новый. Так, безусловно, было и с нашим разделением на роды.

Они (следы “классов”) одно из тех удивительных ископаемых, в которых наш язык доносит до нас свидетельство о том, как жили, мыслили и пользовались языком наши далекие-далекие пращуры.

Удивительно не то, что такие отпечатки давно прошедшего сохранились; удивительно, что мы и сейчас, спустя много веков, пользуемся в нашей речи приемами и грамматическими правилами, которые были выработаны в совершенно другом, давно исчезнувшем мире.

Но это так: основные принципы грамматического строя любого языка живут, не видоизменяясь заметно, целыми веками, и общество иногда в течение ряда долгих эпох спокойно подчиняется им.